ART HISTORY

A Mester és Margarita c. regény művészi világa

A. Barkáts

Independent researcher

Paper received 06.06.21; Accepted for publication 29.06.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-258IX47-01>

Absztrakt. „A kéziratok nem égnék el” – mondja Woland, Bulgakov regényének talányos Sátánja, s ez a szállóigévé vált mondat akár A Mester és Margarita mottója is lehetne. A regény a világirodalom egyik alapműve. Bulgakov a szatíra, a groteszk és a fantasztikum eszközeivel szuggesztív képet fest a húszas-harmincas évek Moszkvájáról, Szovjetuniójáról. Minden korra érvényesen mutatja be a történelmi tortúrák és személyes kínok, kötöttségek között vergődő, hívő és hitetlen, ingadozó ember örök problémáit. Felejthetetlenek a regény fő figurái: Woland, aki egyszerre Sátán és a felsőbb igazságszolgáltatás képviselője; a Mester, aki a hatalmi gépezettel szemben álló Művész örök jelképe lett, s – regény a regényben – sajátos módon meséli el Jézus történetét (Jézus a műben úgy elevenedik meg előttünk, mint nagyon kevés regényben. Isten fia, de egyszerismind modern, töprengő értelmiségi.), Pilátus, aki hiába látja a valódi értékeket, nem tud túllépni a hatalmi béklyók erején meg saját gyávaságán, és az örök nőiesség és jó szándék megtestesítője, az Asszony, a gyönyörűsége Margarita.

Kulcsszavak: *A Mester és Margarita; a művész feladata és lehetősége; összehághatatlanság; tudatképződmények; reális és irreális síkok; megváltáskereső regény*

Ha egy társadalmi rend megváltozik, egy stílusirányzat megszűnik vagy idejétmúlttá válik, az irodalmi művek egy része is elavul, divatjamúlttá, anakronisztikussá válik. De a kiemelkedő alkotóművészek, akik meghatározó, sarkalatos problémákat boncolgattak színvonalas műveikben, a kor kimagasló koronatanúiként lépnek-jutnak a maradandóságba.

A mi nemzedékünk személyes tapasztalattal bír arról az ijesztő és torz korszakról, amit a szocializmus-kommunizmus korszakának tartunk. Láttuk annak hanyatlását és elmúlását, a szocialista realizmus kötelező, majd túlhaladott voltát a költészetben, a regény- és drámairodalomban egyaránt. De a remekírók klasszikusokként élnek tovább, és nemcsak hogy nem veszítettek korszerűségükből, hanem olykor időszerűbbek, mint valaha, s halhatatlanként kerülnek a világirodalomba, mint Mihail Bulgakov.

M. Bulgakov korának „gyanús eleme” volt. Nem szerették sem a forradalmárokat, sem az ellenforradalmárokat, hiszen egész pályafutása során azt kereste, mi rossz a jóban, és mi jó a rosszban. Ez a mindent felismerni, felérni, tudatosítani akarás volt, amit nem tűrhettek azok, akiknek csak az volt a jó és a rossz, amit annak gondoltak.

Az író életművét hazájában halála után is mellőzték, bár külföldön műveit a hozzáértők egyre tekintélyesebbeknek tartották. Az egész szovjet rendszernek össze kellett omlania, hogy műveinek összességét nagy életműnek tekintsék és nagy regényét – amely életében meg sem jelenhetett –, A Mester és Margaritát besorolják a XX. század szépprózájának főművei közé.

Kora politikai színterén eközben a győztes bolsevik forradalom fénykora kezdődött. Óriási kavargása a különböző eszméknek és különböző törekvéseknek. Bulgakov maga lelkesen hitt a szocializmus emberséges eszméiben, de materialista soha nem tudott lenni, és kritikával szemlélte az idealista elképzeléseket is. A hangzatos eszmék mögött észrevette a megvalósítás embertelenségét. Bár az ellenforradalmat elutasította, felismerte, hogy az ellenforradalmárokat törekvéseiben is találhatók igazságok. Az irodalomban ezért kezdettől fogva afféle „útítárs”-nak tartották. Később már annak se, belső emigráns, álarcos ellen-ség volt.

Világhírűt főművét, A Mester és Margaritát szinte a haláláig írta, de csak 1966-67-ben jelenhetett meg. Bizonyára nem is remélte, hogy napvilágot láthat, de írta, a jövődönnek. Ma – múlhatatlan érték.

A mű egyszerre fantasztikus, szimbolikus és reális történetek sorozata, párhuzama, legjellegzetesebb vonása az álmok képek, a szatíra, a realitás és a fantasztikum sajátos ötvö-zése. Alaptémája: a felelősségvállalás, az értelmiség hely-zete és szerepe, az ember és a totális hatalom konfliktusa, a művész feladata és lehetősége – s mindez Bulgakov saját élethelyzetéből fakad.

Ez a különös regény sajátosan vegyít három cselekményvonulatot: egy fantasztikus történetet a Sátán kalandjairól és tevékenységéről a Szovjetunióban, egy reális eseménysort az akkori hétköznapi élet jellemző mozzanatairól, és egy nagyon érdekes, nagyon szép történetet Jézus és Poncius Pilátus helytartó kapcsolatáról. Ez a jelen idejű cselekményekkel párhuzamos eseménysor némileg kapcsolódik a Molière c. mű konfliktusához: itt is a szellem embere és a hatalom közötti összehághatatlanság ellentét jelenik meg. Bulgakov Pilátusa tulajdonképpen jóindulatú, becsületes ember, de a hatalom, a hivatal, az uralmi rend képviselője, akinek úgy kell ítélkeznie, ahogy a rendszer előírja.

A regény a mai kor emberének nagy problémáira keresi a választ: mi a mértéke jónak és gonosznak az olyan egyéniségnél, akinek mérhetetlen hatalom összpontosul a kezében. Hol az igazság határa a teremtő indulat sodrásában, s ki vigyázzon közben a humanizmus eszményeire? Az alapkonfliktus a humánus és a hatalom között feszül; az örök emberi értékeket szembeállítja a mulandó sikerekkel, a kicsinyes gyarlóságokkal és bűnökkel.

Bulgakov leleménye: hiedelemvilágot jelenít meg regényében, s ez képezi a regény magvát.

Fő művészi célja nemcsak a konkrét történések, társadalmi torzulások szatirikus ábrázolása, hanem az, hogy abban a világhatalomra törő országban, amely készakarva és célzatosan a társadalmi tudat formálásával próbálkozik, megjelenítse azokat a tudatképződményeket, amelyekre a hatalmi apparátus nem bír semmilyen hatással, sőt ezek túlmutatnak annak hatáskörén.

Ebben a műben az objektív tények is szubjektív tükör-

képekként jelennek meg, a szereplők – vagy épp a szerző – tudatának tartalmaként vagy játékaként, más képzetekkel elválaszthatatlanul összefonódva. A sokrétűséget még az is tetézi, hogy folytonosan változik az előadásmód. Az elbeszélő mintha bújócskázna az olvasóval, folyvást új szerepeket, nézőpontokat vesz fel, változtatja hangját és közlésmódját is. És a legabszurdabb, legmeghökkenőbb és legbizarrabb fordulatok után a szerző „hiteles és igaz elbeszélés”-nek nevezi művét!

Ez az utolérhetetlenség és sokrétűség szerves összefüggésben áll a mű legfontosabb mondanivalójával: a világ végtelenül változatos, s az ember, főleg a művész, nem tűri az őt megkötő, degradáló korlátozásokat. Az emberek sorsával zsarnokként rendelkező korlátlan diktatúra azonban nem valósítható meg maradéktalanul sem a politikában, sem a hétköznapi világában. Fölöttünk létezik a világrend, törvényei kikerülhetetlenül érvényesek mindenki számára: „Mindig úgy van, ahogy lennie kell: erre épül a világ! A téglá magától sose esik senkinek a fejére.”

A sztálini rendszer azt hirdeti: az ember kiterjesztheti uralmát a világ felett. Világfeletti hatalmat azonban csak természetfölötti lény gyakorolhatna – elmélkedik Bulgakov –, például a Sátán, de az ő jósképessége is csak annyi, hogy pontosan látja egy elkövetkező esemény előidéző okait. A földi ember viszont csak akkor lehet ura saját sorsának, úgy alakíthatja saját jövőjét, ha a világrendhez alkalmazkodva él, belső békével, alázattal és főképp embertársai iránti szeretettel.

A szovjet ideológia másik sarkpontja: a primitív, szűk látókörű és könyörtelen ateizmus. A regény két főszereplője, Ivan, majd a Mester e ponton kerül szembe a rendszerrel. A satirikus fejezetekből kiderül, milyen sivárrá formálja az erőszakos, kegyetlen és kíméletlen vulgármaterializmus a társadalmi tudatot. A lélek gazdagságához kell visszatárlnia a modern kor emberének, amelyet a hit, a fantázia világa, a képtelennek tűnő események elfogadása jeleníthet meg.

A Mester és Margarita különlegesen összetett szerkezetű. Két könyvre, 18+14 fejezetre és epilógusra tagolódik, s mindvégig kirívóan cselekményes, s egyben filozofikus is. (A szerkezeti egységek száma megegyezik Jézus életévének számával.) A valóságos vagy képzelt események három szinten zajlanak: a betétregény, a moszkvai valóság és a fekete mágia időn és halálán túli valóságában.

Az ókori történet cselekménye egyetlen nap alatt játszódik le: péntek reggeltől a szombatira virradó hajnalig, s ez a péntek természetesen a húsvét előtti nagypéntek.

A moszkvai cselekmény is néhány napba sűrűsödik, s ugyancsak a nagyhéten játszódik: szerdától vasárnap hajnalig. A mű egészének két előtörténete van: az egyik az ókori regény, amelyben összefonódik a valóságosság és a szimbolikusság, a másik eseménysor a Mester és Margarita két éve a jelenig, s itt a valóságos történet fokozatosan válik szimbolikussá, a reális és irreális síkok egymásba szövednek.

A regény szereplői vagy a lelkeket megnyomorító rendszer szolgálai és áldozatai, akiknek semmilyen kapcsolatuk sincs a metafizikai szinttel, vagy megvan bennük a szellemi-lelki képlékenység, s csupán az a kérdés, hogy hogyan reagálnak a hihetetlen dolgokra, a képtelenségnek látszó jelenségekre, meglátják-e a rendhagyó vagy kima-

gasló értékeket, és ha igen, miként cselekszenek.

Kiderül: a parancsuralmi rendszer legnagyobb ellenfele a művész, a legnagyobb veszély pedig a művész igaz alkotása, az igazi műalkotás. Az egész regény alapértéke a humánus, a szeretet, és Margarita ennek a felebaráti kötelességnek minden helyzetben maradéktalanul eleget tud tenni. A megoldás, a művész megszabadítása már a fantasztikum szintjén következik be.

A Mester és Woland egyszerre ellentétei és párhuzamai egymásnak. A Mester Jézus földi mártírsorsát éli újra a humánus és az abszolút igazság szolgálatában. A vallás szerint a Sátán ugyan Jézus ellentéte és ellenfele, de ők egymás kiegészítői is; Woland Bulgakov felfogásában nem a jóval kibékíthetetlenül szembeállított rossz képviselője, s a regény végén szerepkörük összemosódik. Így hát Woland semmiképp sem csak a gonoszság szelleme-ként látogat a földre („Úgy ejted ki a szavakat, mintha nem ismernéd el az árnyékot, sem a gonoszsgát. De légy szíves egy pillanatig eltűnődni a kérdésen: mivé lenne az általad képviselt jó, ha nem volna gonosz, és hogyan festene a föld, ha eltűnne róla az árnyék?”)

A mű szerkezete mozaikszerű. Az expozíció részei csak a mű közepén állnak ugyan össze, míg a bonyodalmak megoldódása már az első fejezetekben elkezdődik. A főszereplők a 32. fejezetben kilépnek térből és időből, céljuk felé vezető útjukon „eltűnt minden csalás”, és az öröklétbe jutnak. Poncius Pilátust is a halhatatlanság birodalmában látjuk viszont, de mivel őt a gyávasága juttatta ide, ez a méltatlan hírnév örökre szóló szenvedést hoz neki. Megtisztulása mégis lehetséges, de csak a művész közbenjárására.

A művészet hatalmas erő: az alkotó általa felülemelkedhet diktatúrán, önkényen, zsarnokságon, büntethet, leleplezhet és igazságot szolgáltat, átlépheti a hétköznapi élet kegyetlen valóságát és törvényeit. És amit a művész valóságként mutat be, az az olvasó számára is igaz. A művész és művészetének kiteljesedése az emberi szabadság legteljesebb megnyilvánulása.

Bulgakov regényében sok az önéletrajzi elem. A megírt és közölhetetlen, szerzőjére csak bajt hozó mű a leg-elementárisabb életélménye. Margarita modellje Bulgakov harmadik felesége. Az is tény, hogy a regény egyik korai változatát elégette. Megváltáskereső regénye végén Bulgakov a megfáradt ember elvagyódásával búcsúzik, mintha érezné, nem sok maradt neki hátra.

A Mester és Bulgakov számára is a legfőbb életfeladat a Mű megalkotása. Ez teszi sarkalatosá a létet, akárcsak Jézusét a keresztre feszítés, amelyhez igazmondása vezetett. A Mester a regény megírásával bátornak bizonyult, de talán mégsem eléggé, hiszen elégette művét, s többszörös megaláztatása után már nem vállalja a további harcot. Talán e kényszerű visszavonulás, a művészsors elvetése magyarázza a végső isteni döntést: nem veszi a Mestert magához a fénybe, „mert nem érdemli meg a fényt. Nyugodalmat érdemel.”

A nyugalomnak ez a végül megtalált világa a regény egyik legalánnyosabban bemutatott motívuma. Margarita és a Mester meghal, majd újra életre kel. A Mester a halál utáni létezésnek véli állapotát, Azazello azonban azt mondja, hogy ha mind a ketten éreznek, gondolkoznak, hogyan lehetnének akkor halottak. De egyidejűleg a vörös démon ellenőrzi, hogy az asszony férjének lakásában, a Mester pedig a kórházban meghalt... Nyilvánvalóvá válik,

hogy többféle halálképzet létezik a regényben.

A Mester elbúcsúzik a várostól, és Margaritával eljut örök hajlékukig, a barátságos kis háziközig, ahol az alkotó „emlékezete, meggyötört, nyugtalan emlékezete lassan elcsitult. Visszanyerte szabadságát. Valaki elbocsátotta, mint ahogy ő is elbocsátotta maga teremtette hősét.”

*****A mű végén a szereplők saját mennyországukba távoznak, s Margarita szavai álomba ringatják a Mestert: „Hallgasd, és élvezd, ami életedben sosem adatott meg neked: a csendet. Nézd, ott van előttünk örök hajlék, amelyet jutalmul kaptál. Már látom a földig érő ablakot, a felfutó vadszörlőt, felkúszik egészen a tetőig. Ott a házad, a te örök lakod. Esténként, tudom, majd eljönnek hozzád azok, akiket szeretsz, akik érdekelnek, és nem bosszantanak. Játszanak, énekelnek neked, és meglátod milyen andalító a szoba a gyertyafényben. Fölteszed elmaradhatatlan ócska kis sapkád, és elalszol, elalszol mosolyog-

va. Az álom erősít, gondolataid feltisztulnak. Engem pedig soha többé el nem kergetsz magad mellől. Én fogom őrizni álmodat.”

Bár feloldozás jellege van a Mester visszatérésének – de mert a még ki sem adott műve elleni támadások miatt félelem fogja el s összeomlik – nem érheti el az örök fény birodalmát, még ha a megbocsátást és a nyugalmat meg is kapja.

Az etikai értékrendet Jesua és Woland a természetfölötti hatalom szintjén, a Mester és Margarita a szenvedéssel teli földi életben képviseli és érvényesíti.

Woland távozása után Moszkvába visszatér a régi, a valóban sátáni rend. Az egyetemes megtisztulás nem következik be. A megváltás vágya vitathatatlan, megvalósulása azonban ellentmondásos: a megtisztító ítéletre van is, nincs is lehetőség.

IRODALOM

1. Bulgakov M.: A Mester és Margarita. Európa, Budapest, 1981.
2. Bulgakov M.: Morfium. Európa, Budapest, 1981.
3. Bulgakova E.: Elena Bulgakova naplója. 1933–1940. Kráter, Budapest, 1994.
4. Elbert J.: A drámaíró Bulgakov. Drámák. Európa, Budapest, 1971.
5. Kamarás L.: Utánam, olvasó! A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon. Múzsák, Budapest, 1986.
6. Szász J.: Utószó A fehér gárda című könyvhöz. Európa, Budapest, 1983.
7. Вулис А. З. Роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита». Москва, Художня література, 1991.
8. Галинская И. Л. Загадки відомих книжок. Москва, Наука, 1986.
9. Корольов А. Між Христом і Сатаною. Театральне життя, 1991, №13.
10. Новіков В.В. Михайло Булгаков – художник. Москва, Московський робітник, 1996.
11. Сахаров У. М. Булгаков: уроки долі. Наш сучасник, 1991, №11.
12. Соколов Б. В. «Майстер і Маргарита»: проблема буття й свідомості чи розуму і долі? Лепта, 1997, №36.
13. Соколов Б. В. Енциклопедія Булгаковська. Москва, Локид-Миф, 1997.
14. Чудакова М.О. Життєпис Михайла Булгакова. Москва, 1988.
15. Яновська Л. М. Творчий шлях Михайла Булгакова. Москва, 1983.
16. Яновська Л. М. Трикутник Воланда. Київ, 1992.
17. Яновська Л. М. Записки про Михайла Булгакова. Москва, 2007.

REFERENCES

7. Vulys A. Z. Roman M. Bulhakova «Mayster i Marharyta». Moskva, Khudozhnya literatura, 1991.
8. Halynskaya I. L. Zahadky vidomykh knyzhok. Moskva, Nauka, 1986.
9. Korol'ov A. Mizh Khrystom i Satanoyu. Teatral'ne zhyttya, 1991, №13.
10. Novikov V. V. Mykhaylo Bulhakov – khudozhnyk. Moskva, Moskovs'kyi robitnyk, 1996.
11. Sakharov U. M. Bulhakov: uroky doli. Nash sovremennyk, 1991, №11.
12. Sokolov B. V. «Mayster i Marharyta»: problema buttya y svidomosti chy rozumu i dolya? Lepta, 1997, №36.
13. Sokolov B. V. Entsiklopediya Bulhakovs'ka. Moskva, Lokyd-Myf, 1997.
14. Chudakova M. O. Zhyttyepys Mykhayla Bulhakova. Moskva, 1988.
15. Yanovs'ka L. M. Tvorchyy shlyakh Mykhayla Bulhakova. Moskva, 1983.
16. Yanovs'ka L. M. Trykutnyk Volanda. Kyiv, 1992.
17. Yanovs'ka L. M. Zapysky pro Mykhayla Bulhakova. Moskva, 2007.

Artistic world of the novel The Master and Margarita

A. Barkáts

Abstract. “The manuscripts don’t burn,” said Woland, the enigmatic Satan of Bulgakov’s novel. Bulgakov paints a suggestive picture of Moscow, the Soviet Union in the 1920s and 1930s, by means of satire, grotesque and fantasy. At all ages, it validly presents the personal offerings of historical tortures, the eternal problem of a man struggling between bounds, a caller, and an unbelieving, fluctuating man. The main characters in the novel are unforgettable: Woland, who is both Satan and a representative of higher justice; the Master, who became the eternal symbol of the Artist opposed to the machinery of power, and - novel in the novel - tells the story of Jesus in a peculiar way.

Keywords: Bulgakov, Master and Margarita, the task and opportunity of artist, irreconcilable opposition, consciousness formations, realistic and untealistic planes, redemption novel